

SOCIOLOGICKÉ KONTEXTY SKÚMANIA LITERATÚRY

SILVIA MIHÁLIKOVÁ

MIHÁLIKOVÁ, Silvia: Sociological Contexts of Literature Review, 2022, Vol. 4, Issue 1, pp. 35 – 39. DOI: 10.17846/CEV.2022.04.1.35-39.

ABSTRACT: The study offers basic paradigms of literature examination within the specific discipline of sociology of literature. It examines historical contexts of studying the relationship of society and literature, sociology of the content of literary works and deals with the literature as an institution, its sociognozeological and institutional paradigm, sociology itself as a literary work and the relationship of literature, power and mass culture.

KEYWORDS: Sociology of literature. Historical contexts of the relationship between society and literature. Literature as an institution. Sociognozeological and institutional paradigm. Literature and power.

STRUČNÝ POHĽAD NA HISTÓRIU VZŤAHU LITERATÚRY A SOCIOLOGIE

Sociológia ako vedná disciplína sa nikdy nevyhla úvahám o vlastnom vedeckom statuse, o otázkach spätých s tematizovaním reality v súvislosti s používaním vlastných metód skúmania a adjektív, ako sú vedecký, metodický, objektívny, analytický, racionálny pohľad na svet a realitu okolo nás¹. Analytická orientácia sociológie, ktorá si zakladá na metodickom aparáte zdôrazňujúcim rôzne podoby merania, klastrov, regresných kriviek, agregovaných vzorcov a **podobne, predstavuje** scientizáciu sociológie. To síce korešponduje s modelom prírodných vied a aj ekonómie a umožňuje sa pozrieť na kvantitatívnu povahu sociálnej reality, ale zároveň „... tajne eliminuje vlastného pôvodcu dát, s ktorými pracuje – teda jednotlivca“ (Petrušek 1992, 90). Možno však konštatovať, že napriek všetkým doterajším sporom o charakter sociológie ako vednej disciplíny ide primárne o rekonštrukciu a interpretáciu názorov, hodnôt, orientácií a postojov ľudí, teda ich rozprávání, rozhovorov, ktoré nám sprostredkujú poznanie sociálnej reality a ktoré je následne možné aj kvantifikovať. Rozprávanie/narácia je bežnou súčasťou sociálneho sveta a procesy ako napr. socializácia, formovanie skupinovej kohézie, vznik politických a sociálnych konfliktov sa bez ich interpretácie nezaobídu, rozprávanie je vlastne formou sociálneho konania. „Kontakt s realitou založený na ‚zbere dát‘ je v podstate transformáciou rozprávaných príbehov do schémy, ktorú určuje sociológ bez toho, aby rešpektoval ich zmysel a význam pre rozprávača“ (Alan In Alan – Petrušek 1996, 18). Ak teda chceme uvažovať o vzťahu sociológie a literatúry, nevyhneme sa rôznym prístupom a ich kritike na jednej strane z pera stúpcov tzv. soft dát a nadšencov naratívnych metód a na druhej strane kvantitatívnych zdôrazňujúcich nevyhnutnosť sofistikovaných štatisticko-matematických analýz. V mojom príspevku sa pokúsim sumarizovať známe paradigmy a koncepty, ktoré ostávajú sústavne predmetom diskusií a kontroverzií vykladačov ne/vedeckosti sociálnych vied, a teda aj sociologických analýz. Keďže literatúra v celej svojej rozmanitosti poskytuje pre podobné úvahy mimoriadne vhodný objekt štúdia, pokúsim sa stručne zhrnúť súčasný *state of art* danej disciplíny.

Sociológia literatúry sa vo všeobecnosti v súčasnosti považuje za špeciálnu sociologickú disciplínu, ktorá sa zaoberá: 1. vzťahom literatúry a spoločnosti, a to ako vzťahom spoločnosť – literatúra

---

¹ R. Rorty upozorňuje, že uvedené adjektíva máme „sklon považovať za synonymá“ a ďalej konštatuje: „Starosti s ‚kognitívnym statusom‘ a ‚objektivitou‘ sú charakteristické pre sekularizovanú kultúru, v ktorej vedec nahradil kňaza“ (Rorty 1991, 193).

(determinácia literárneho diela sociálnou skutočnosťou), tak vzťahom literatúra – spoločnosť (sociálne pôsobenie literárneho diela); 2. sociálnymi obsahmi literárnych diel (čo literárne dielo vypovedá o spoločnosti); 3. literatúrou ako inštitúciou (za akých sociálnych podmienok literárne dielo vzniká, rozširuje sa a ako je prijímané). Zároveň je sociológia literatúry subdisciplínou všeobecnejšej sociológie umenia a sama má pomerne dobre rozvinutú subdisciplínu sociológie románu². Sociológia literatúry sa v súčasnosti často prelína a úzko súvisí so sociológiou masovej kultúry a masovej komunikácie.

Ak sa pozrieme na procesy, ktoré viedli k formovaniu načrtnutých kontextov sociologickej reflexie literatúry, vychádzame z predpokladu, že svet, v akom skutočne žijeme, preniká k nám v rôznych podobách tzv. protokolovanej/zaznamenávanej podoby, a možno konštatovať, že existujú tri základné druhy tejto protokolovanej podoby sveta.

Prvý má povahu kognitívneho štýlu praktického konania, ktoré konštituuje našu každodennosť – je to svet samozrejmych evidencií, „naivného realizmu“, svet normality (samozrejme, so všetkými formami patológie, ktorú každodennosť zahŕňa). Je to svet, v ktorom sa nielen pohybujeme, ale v ktorom sa *musíme* pohybovať, pretože je to svet každodennosti, v ktorom žijeme. Rozdiel medzi tým, ako tento svet jeho účastníci konštruujú, a tým, aký skutočne je, vytvára trvalé a často konfliktné napätie v našej každodennosti. Často ide o použitie symbolov, mýtov a rituálov, ktoré tvoria svet, v ktorom sa denne pohybujeme, patria ku kódom, s ktorými dokážeme mechanicky a bezmyšlienkovite zaobchádzať. Môžeme sa proti nim búriť, môžeme ich ironizovať a kritizovať, ale napriek tomu nás neprestanú obklopovať a **navonok pôsobiť skôr ako súčasť prírodného prostredia, než ako ľudský výtvor.** Ak napríklad nepovažujeme politiku za jednoduché presadzovanie skupinových, resp. lokálnych záujmov, nezávislých od jednotlivých kultúr, politika bude výrazom určitého kultúrneho systému a každé politické správanie bude súčasťou širšieho kultúrneho kontextu. Aj tie kultúrne normy a hodnoty, ktoré prioritne nechápeme ako politické, výrazne ovplyvňujú politické správanie a vytvárajú každodennú realitu. Prirodzený svet a plynutie času prináša so sebou nielen každodenné rutinné činnosti, ale obsahuje tiež to, čo sa „každý deň neopakuje, teda to, čo je nevšedné a prichádza niekedy ako očakávaná a inokedy ako neočakávaná udalosť“ (Zich 2016, 75). **V tejto súvislosti vystupuje do popredia význam sociologického skúmania každodennosti a jej zachytenie v literatúre.**

Druhý protokol/záznam si uvedený rozdiel medzi mojím svetom a svetom, aký naozaj je (?), kladie ako problém, ako hádanku, ktorú treba riešiť. Má teda povahu kognitívneho štýlu teoretického konania. Z pochybovania o samozrejmostiach vyplývajú otázky o ich pravdivosti. Za praktickým konaním sa skrývajú významy, ktoré treba odhaliť. Čítanie tohto protokolu/záznamu znamená trvale pochybovať (čo si v praktickom, každodennom živote nemôžeme veľmi dovoliť) a hľadať čo najvhodnejšie nástroje, aby sme odhalili „pravdu o realite“. Veda, na pôde ktorej sa tento proces uskutočňuje, konštituuje teda iný „koncept skutočností“, než je kognitívny štýl praktického života. Tým sa vyčleňuje ako zvláštny druh konania a uvažovania. Sociológia, podobne ako iné vedy, rozvinula celý rad vlastných nástrojov na takéto „čítanie“ sveta – od empirických výskumov cez značne diferencované výkladové a interpretačné schémy a teórie až po jemné, napríklad hermeneutické procedúry.

Tretím protokolom/záznamom skutočnosti je umenie a literárne dielo ako **špecifický a obdivuhodný konglomerát**, pretože do estetického objektu vstupujú protokoly/záznamy tak praktického, ako i teoretického konania, ale tieto sa súčasne podľa M. Bachtina podriaďujú „konkrétnej intuitívnej syntéze, individualizácii, konkretizácii, izolácii a završeniu“, čo garantuje spisovateľov talent. Dá sa povedať, že autor v tomto zmysle „**predikuje skutočnosť**“, nesmeruje k jej teoretickému výkladu, k pravde, ale zmocňuje sa jej a formuje ju v diele ako estetický objekt. Táto podoba

² Napr. Bachtin, M. M. 1980. *Román jako dialog*. Praha: Odeon.

skutočnosti je sociologicky nesporne prítažlivá a láka k rozmanitým formám interpretácie. V tomto zmysle možno literárne dielo ako protokol/záznam o svete, o živote považovať za plnohodnotný predmet sociologického záujmu, dokonca ako predmet aktuálnych politických či morálnych úvah v širšom kultúrnom, historickom i sociálnom kontexte.

Základným spojivom medzi tromi uvedenými podobami skutočnosti, z ktorých jeden je generovaný praktickým konaním na úrovni každodennosti, druhým je teoretické myslenie na úrovni vedy a tretím je rozprávanie (v literatúre), je jazyk, ktorý umožňuje konfrontáciu a komunikáciu medzi rôznymi podobami skutočnosti.

Lenže literárne dielo nie je jednoduchou verbálnou reprodukciou sveta, ako sa často traduje, ale je verbálnym produktom autora/autorky – ktorí sú zároveň partneri sociológov, ich záujmy sú veľmi podobné, hoci spisovatelia/spisovateľky vo svojom diele viac odhalujú vlastné vnímanie sveta, menej ako sociológovia si nárokujú na súhlas s vlastným videním sveta, ale rovnakou mierou sa usilujú o porozumenie – zjednocuje ich úsilie porozumieť zaužívaným prejavom života, snaha o rekonštrukciu zmyslu a významu praktického konania – často pritom ide o politickú dimenziu každodenného konania. Preto literárne dielo nie je pre sociológa čírym sociálnym faktom, ale je aj substitúciou skúsenosti.

Pri pohľade na formovanie sociológie nás určitým spôsobom zaskočí, ako pevne je ukotvená v národnej kultúre aj napriek faktu, že od čias „otcov zakladateľov“ sociológie (Comte, Spencer, Marx) ašpirovala na vytváranie univerzalistických koncepcií, ktoré by presahovali národné hranice a platili pre novodobú spoločnosť ako celok. Inštitucionálne a myšlienkově sa však formovala v konkrétnom národnom kontexte, ktorý tiež ovplyvňoval jej rôzne podoby, určoval jej tradície a podieľal sa na jej inklinácii k národnej autonómii, resp. autarkii. Vo vzťahu k národným špecifikám vnímania literatúry a knihy sa vyjadřila príznačne Madame de Stael (cca polovica 18. storočia): „Vo Francúzsku číta človek knihu, aby o nej mohol hovoriť v spoločnosti, zatiaľ čo v Nemecku si človek berie knihu, aby mal spoločnosť“ (Alan In Alan – Petrussek 1996, 24). Bezpochyby, aj takto sa dajú postihnúť niektoré charakteristiky sociálnej mentality a národného charakteru...

ZÁKLADNÉ PARADIGMY, SMERY SKÚMANIA V RÁMCI SOCIOLOGIE LITERATÚRY

Sociognozeologická paradigma, ktorej podstatou je predpoklad, že literárne dielo je odrazom spoločnosti, ktorý môže byť zložené inštitucionálne a žánrovo sprostredkovaný, ale vždy existuje – významnými predstaviteľmi tejto paradigmy boli predovšetkým marxisti, patrilo to k marxistickej tradícii a takmer všetci významní marxisti sa zaoberali viac alebo menej literatúrou. Nasledovali ich neomarxisti a príslušníci frankfurtskej školy. Táto paradigma zdôrazňuje informačnú funkciu literatúry a jej ďalšie sociálne funkcie.

Ďalšou paradigmou je inštitucionálna paradigma, ktorá tvrdí, že literatúra nie je akýmsi vonkajším aspektom spoločnosti, ale je jej priamou súčasťou, je sama spoločnosťou i sociálnou inštitúciou medzi inými sociálnymi inštitúciami a je teda podriadená rovnakým sociologickým zákonitostiam ako všetky ostatné normatívne určené a kontrolované sféry spoločenského života. Pre túto orientáciu skúmania nie je podstatné literárne dielo a už vôbec nie jeho obsah či abstraktne poňaté sociálne funkcie, ale celok sociálnych interakcií. V inštitucionalistickej paradigme sociológie literatúry ide o skúmanie reťazca: **umelec** (jeho sociálny pôvod, spoločenské prostredie, sociálne postavenie, prestíž, procedúry vstupu a vylúčovania z literárneho spoločenstva, skupiny literátov) – **dielo** (dielo ako vec, teda ako kniha a ako tovar, nakladateľstvá a vydavateľstvá ako činnosti, tvorcovia vkusu, literárna kritika ako inštitúcia, cenzúra a cenzori, tzv. *gatekeeperi*, vzťah diela a štátu, mecenáš ako sociálna inštitúcia) – **čitateľ** (čitateľský vkus, **sociálna štruktúra** čitateľov, očakávania a prijatie diela čitateľmi, knižnice, predaj kníh a prístup k literárnemu

dielu). Sociológia literatúry sa venovala všetkým uvedeným témam a v ostatných desaťročiach sa intenzívne zaoberala vzťahom literatúry k masovej kultúre. Obrat sociológie a prechod od kvantitatívnych metód ku kvalitatívnym, ako aj dôraz na interpretáciu sociálnej skutočnosti ovplyvnil samotnú sociológiu literatúry, hoci vplyv interpretatívnej paradigmy a kvalitatívnej sociológie sa zdá byť relatívne malý.

Významný impulz do rozvoja sociológie literatúry priniesol postmodernizmus, ktorý úplne odmietol sociognozeologickú paradigmu a zdôraznil znakovú podobu a podstatu reality, v ktorej literatúra zohráva osobitnú úlohu (napr. J. Derrida, J. Baudrillard, U. Eco a ďalší). Václav Bělohorský hovorí, že dnes stráca sociológia literatúry zmysel, že zmysel má iba samotný vzťah sociológie a literatúry, teda to, ako je v literatúre obsiahnutá či už vedome alebo nevedome sociológia (M. Kundera), a do akej miery je samotná sociológia literárnym dielom, literatúrou – vyplýva to z úlohy, ktorú v sociológii pripisujú postmodernisti rétorike. V tomto zmysle je sociológia tým účinnejšia, čím je viac dobrým a vplyvným literárnym dielom. V minulosti to platilo o filozofickej produkcii (F. Nietzsche, A. Schopenhauer, I. Klíma) a dnes to platí o sociologickej produkcii.

Zaujímavým pokusom konfrontovať súčasnú sociálnu realitu a jej interpretáciu v prácach sociológov s beletristickými dielami známych spisovateľov je práca českého sociológa J. Kellera³. Cieľom je ukázať, že skutočnosti, ktoré považujeme dnes za moderné, prípadne postmoderné, existovali už dávno v 19. storočí a autori ako E. Zola, H. de Balzac, F. Kafka, H. Ibsen, G. Orwell, G. de Maupassant, Stendhal a ďalší sa zaoberali rovnakými problémami ako súčasní autori. Hoci v niektorých prípadoch sa môžu zdať autorove argumenty a súvislosti čiastočne umelé a násilné a neraz sú výnimky vydávané za pravidlo, obsah publikácie vystihuje vzťah literatúry, politiky a sociológie tak v minulosti, ako i dnes.

Z toho, čo som uviedla, vyplýva, že v súčasnosti je nevyhnutné **uznať nielen multiparadigmatickosť sociológie**, a teda aj sociológie literatúry, ale aj jej reálnu metodologickú heterogenitu, prípadne – ak to poviem menej úctivo – priznať jej právo na metodologický eklekticizmus. Keď si vezmeme akýkoľvek sociologický text, nakoniec zistíme, že sociológovia sú primárne rozprávačmi, narátormi, story tellers.

SUMMARY

The paper evaluates the historical contexts for the study of the relationship between society and literature, the sociology of the content of literary works, literature as an institution. The turn of sociology and the shift from quantitative to qualitative methods, as well as the emphasis on the interpretation of social reality, has influenced the sociology of literature itself, although the influence of the interpretive paradigm and qualitative sociology seems to have been relatively small. A significant impetus to the development of the sociology of literature was provided by postmodernism, which rejected the sociognosic paradigm altogether and emphasized the sign-form and nature of reality, in which literature plays a special role. Nowadays, it is necessary to recognize not only the multiparadigmatic nature of sociology, and thus of the sociology of literature, but also its real methodological heterogeneity, that is, to concede its right to methodological eclecticism.

Štúdia je výstupom z projektu VEGA č. 2/0026/19 *Literárny/umelecký artefakt a jeho kontexty (Komparatistika a sociálne vedy)*.

³ Keller, Jan. 2015. *Odsouzení k modernitě. Co hledá sociologie a našla beletrie*. Praha: Kosmas, s. r. o. (HK).

LITERATÚRA

- Alan, Josef – Petrusek, Miloslav. 1996. *Sociologie, literatura a politika*. Praha: Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum.
- Bachtin, Michail Michajlovič. 1980. *Román jako dialog*. Praha: Odeon.
- Keller, Jan. 2015. *Odsouzení k modernitě. Co hledá sociologie a našla beletrie*. Praha: Kosmas, s. r. o. (HK).
- Rorty, Richard. 1991. Veda ako solidarita. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava: Archa, 189 – 209.
- Zich, František. 2016. Hodnoty v každodennosti. In: *Sociológia a každodennosť. Pocta dielu Dilbar Alievy*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 63 – 83.

KONTAKT

prof. PhDr. Silvia Miháliková, PhD.
Sociologický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
silvia.mihalikova@savba.sk
Katedra sociológie
Filozofická fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave
silvia.mihalikova@truni.sk